

ИЗ ИСТОРИЈЕ РАТНЕ ВЕШТИНЕ

Генерал-потпуковник **ВОЈО КОВАЧЕВИЋ**

НЕКА ИСКУСТВА ИЗ БОРБИ ХЕРЦЕГОВАЧКИХ ЈЕДИНИЦА 1943 ГОДИНЕ

У V офанзиви, два дана прије пробоја главнине из обруча, 11. 6 написао је Врховни командант друг Тито лично, својом руком, наређење X херцеговачкој бригади да се пробије на терен Источне Херцеговине.¹⁾ Наређење је, уствари, била дугорочна директива о војним и политичким задацима, тактици борбе, разбијању четништва (посебно о њиховом диференцирању) и о мобилизацији нових бораца у редове бригаде. У њему је истакнут значај тога да бригада чврсто стане на тло Херцеговине и потреба да се не допусти да буде разбијена, нити протјерана.

Примивши наређење, руководство бригаде предложило је полазак на задатак истога дана. Међутим, одлука Врховног команданта била је: „Не смијете рескирати да јединица буде разбијена или уништена. Полазите на задатак кроз појас пробоја главнине.“ Врховни командант је имао у виду и евентуалну измену задатка бригаде, па је у том циљу бригади и дата шифра за радиостаницу „Слободна Југославија“ (мислило се и на немогућност опстанка бригаде на предвиђеној просторији).

Овим наређењем решавао се и проблем стабилизације бригаде и њеног даљег јачања.²⁾

¹⁾ Трагао сам за тим документом, али га нијесам нашао нити утврдио да је изгубљен.

²⁾ Из Херцеговине је за Босну 1942 г. пошло са пролетерским јединицама три батаљона (херцеговачки одред). Уласком једног ливањског и једног далматинског батаљона у њен састав (прије је у њој био и прозорски батаљон) X бригада имала је пет батаљона. У IV офанзиви, доласком на територију Херцеговине бригада је знатно нарасла попуном са терена. Формирана су и два нова батаљона, а далматински је враћен у састав далматинских јединица. Пред почетком V офанзиве бригада је бројила око 1.000 људи — шест батаљона. У бригади је преовладало ново људство, неискусно и недорасло за претстојеће борбе. Тешке борбе, маршеви, глад, губици и друге карактеристике V офанзиве одразиле су се најнеповољније на бригаду. Осипањем и губицима бројно стање нагло је опадало. Један батаљон је расформиран да би попунио друге малобројније. Стабилизацији бригаде ишла је у прилог идеја о њеном упућивању на терен Источне Херцеговине.

Просторија на којој су дејствовале херцеговачке јединице

Просторија на којој су дејствовале херцеговачке јединице обухваћена је: црногорско-херцеговачком границом — р. Неретвом, од извора до ушћа, — обалским појасом Јадрана на том дијелу.

Дејство херцеговачких јединица повремено је усмјеравано и ван ове просторије, и то поглавито у циљу извиђања, координације са сусједима, мобилизације и слично (на просторији у окуци р. Неретве до линије Улог — Благај такође су дејства ових јединица била повремена).

Подручје на коме су стално дејствовале херцеговачке јединице има читав низ особености чије је познавање услов разумијевања бројних радњи, њихових карактеристика и форми дејстава извођених на овом — крашком подручју.³

Општа ситуација и околности под којима је X бригада приступила извршењу задатка

Перспектива скорог развоја догађаја давала је овом подручју посебан значај. Поразом Хитлерових армија на Источном фронту и у Африци, стратеска иницијатива дефинитивно је одузета из руку Немаца. Савезничка флота загосподарила је Средоземним Морем. Створени су сви услови за непосредну инвазију Италије. Разумљиво, тиме је и Јадран за нас добио свој пуни садржај.

Упућивање бригаде на ову просторију одговарало је плановима Врховног штаба и посебним потребама саме бригаде и овог подручја. Већ је интензивније спровођена замисао Врховног штаба о потреби максималног прекривања цијеле територије Југославије оружаном снагама НОВ и ПОЈ. Ток догађаја и непосредна перспектива наметали су потребу да се наше снаге упуте или задрже на по-

³ Главне карактеристике овог подручја су:

а) Геолошки подручје у цјелини припада формацији *густог краса* са мањим дијеловима покривеним умјереним, а само изузетно ријетким красом.

б) *Клима* је у обалском појасу средоземна са знатним утицајем на унутрашност у правцу сјевероистока, а даље сјеверно и сјевероисточно изразито континентална. *Оскудица у води* и изворима поклапа се са утицајем средоземне климе. Пошумљеност је оскудна и слабија у обалском појасу.

в) *Комуникативност* је осредња. Пuteви су са чврстом подлогом, али обилују кривинама и успонима и лако се могу препречити. *Пролазност* моторних возила своди се на комуникације. Пролазност за домаћег коња, мазгу и магаре је такође ограничена и своди се на путање и стазе. За прјешаке-мјештане — пролазност је потпуна, док се човјек са стране и по стазама креће неспретно и са замором. *Прегледност* је минимална и само повремено могућа са појединих узвишица. Карта без водича много не користи.

г) *Насељеност* у крашким пољима и долинама Неретве, Требишњице и Брегаве мало је гушћа, али слабија него у приједелима ван краса, док остали приједели дају слику ријетке насељености и растрканости.

Могућности снабдијевања на терену су веће него на подручју црногорског и далматинског краса. И веће јединице би се могле снабдијевати месом, а прилично и сијеном из околине Гацка.

д) *Значајне особине живља* на крашком подручју су: лакше подносе несташицу воде и хране, по врлетима се крећу без напора док их цеста замара, располажу изванредном способношћу за видљивост и уочавање новина на свом тлу са грмењем, звучне тонове добро опажају и изванредно диференцирају, а нарочито ноћу, имају изоштрено чуло мириса, одлично се оријентишу, а стална потреба за савлађивањем незгода у красу чини их довитљивим и оштроумним.

дручјима која дотада нијесу била изразитије активна. И наша тактика, да се не изложимо груписано удару надмоћнога непријатеља, наметала је потребу веће распреситости и омогућавала успјешнији маневар. Друг Александар Ранковић, члан Врховног штаба, нагласио је, при упућивању X бригаде, да ће се неодложно дати пун значај и борби у другим крајевима наше земље и да ће непријатељу убудуће, нашим груписањем и дејствима, бити онемогућено слично убручавање наших снага као што је то било у V офанзиви. Друг Тито је намјеравао да остави, у истом циљу, III дивизију на просторији Санџака и Црне Горе, али се то није могло реализовати услед познатог исхода V офанзиве (то је учињено накнадно, септембра 1943 године, формирањем и упућивањем II ударног корпуса).

Ситуација у Херцеговини нудила је могућност нашим снагама да се ту задрже, дејствују и остваре значајно упориште наше ослободилачке борбе. За непријатеља је била ова зона нарочито осјетљива, с обзиром на развој догађаја у Средоземљу, а уколико би и привремено занемарио овај терен, постало би необично тешко у њега доцније продријети и стабилизovati се.

Четници који су се у Источној Херцеговини од раније угнијездиле и претстављали прву препреку за јачање наших позиција, тешко су се компромитовали (у периоду одсуства наших снага од јуна 1942 до маја 1943 г.), батинајући у неким срезовима скоро одреда народ, сумњичећи га да је везан за комунисте. Уствари, отпор народа је био у првом реду противу служења и спреге са окупатором, као и пактирања са усташама, те је овакав поступак знатно допринио симпатијама народа за партизане (одзив за ступање бораца у X бригаду у IV офанзиви то посебно потврђује). Но, и поред тога, четници су остали политички утицајни и војнички бројно јаки, уживајући подршку окупатора, те се са њима морало озбиљно рачунати. Иако су били привремено збуњени поступком Њемаца у V офанзиви (разоружавање четника и одвођење у Њемачку), када их Талијани нијесу били у стању заштитити, они су се, крајем V офанзиве, почели прибирати. Њемцима су се наметали за сваку услугу, њихово вођство је предузело мјере за успостављање контакта са Њемцима. Планирали су „уништење свих појединаца и партизанских група, које би се евентуално пробиле из обруча.“⁴⁾

Избјегличка влада у Лондону непрекидно је показивала интерес и утицај на ову зону, имајући у виду и положај Херцеговине према Јадрану.

Њемачке снаге у овом периоду биле су врло бројне. Комуникације су биле оптерећене њемачким колонама које су вршиле прегрупаацију по окончању V офанзиве. И послје V офанзиве задржане су на овом терену знатне снаге: дијелови „Принц Еуген“ дивизије, у приморском појасу Талијани, у чије су се оружане снаге ускоро уокпчали четници, и друге мање непријатељске јединице.

Губици и страдање народа у V офанзиви непосредно су се негативно одразили на прихват наших снага. Наиме, у народу је владало велики страх и панично стање од репресалија Њемаца у случају појаве бригаде и њених акција. То је било јаче изражено у Сјеверној Херцеговини гдје су људи могли непосредније сагледати звјерства Њемаца (напримјер, покољ живља у Пиви гдје је страдало преко 1000 особа). Но и доцније је ова зебња имала основа.⁵⁾

Наш политички утицај у Херцеговини био је тада знатан, али по организованости и активности покрета далеко је заостајао. Покрет се може у цјелини окарактерисати као стагнација и пасивност наших организованих дијелова (партизанских одреда, појединих илегалца и партиских организација, уз осипање бораца из бригаде) највише услед тока V офанзиве и њених непосредних посљедица.

⁴⁾ Из заплијењених четничких докумената при ликвидацији четничког штаба за Источну Босну и Херцеговину 20 јуна 1943 године.

⁵⁾ Одмах по преласку комуникације Гацко — Невесиње бригада је кратко застала у с. Љескови Дуб, одморила се и продужила за с. Давидовићи. Сутрадан Њемци су — обавијештени од четника о задржавању и проласку бригаде — извршили тежак злочин: упали су у село, поубијали кога су стигли (око 150 особа) и село запалили. Карактеристично је да је ово село важило као четничко, али Њемци при одмазди нијесу пробирали.

Долазак бригаде у Херцеговину и одлука руководства

Бригада је изашла из обруча 13. 6 и упутила се за Херцеговину правцем: с. Варош — пл. Трескавица — с. Обаљ — с. Борач — с. Кокорина (сјеверно од комуникације Гацко — Невесиње) — с. Давидовићи. У бригади је настало извесно олакшање, али није престало осипање скоро придошлих бораца.

Упућивањем претходница поменутих правцем штаб бригаде је под Трескавицом добио обавјештење да се на Обљу налази четнички штаб за Источну Босну и Херцеговину, и да је исти организовао хватање и убијање партизана који се пробију из обруча.

Бригада је направила ноћни покрет, истурајући 40 изабраних бораца на челу са командантом батаљона и комесаром бригаде за ликвидацију овог штаба. Ова група је задатак успјешно извршила ликвидирајући четнички штаб узору 20. 6.⁶⁾

Извјесно освјежење овим успјехом није дуго потрајало. Пристизање појединаца и група из III дивизије која је тешко страдала, вијести о губицима, о погибији рањеника и команданта Саве Ковачевића (који је био посебно популаран у Херцеговини), погоршавали су стање у бригади и на терену, те осипање бригаде није престајало.

Доласком у Херцеговину сведено је бројно стање бригаде на двије стотине бораца — три батаљона. Њен најквалитетнији, мостарски батаљон остао је на Сутјесци у саставу III дивизије. Бројно стање пало је приближно на број бораца који су пошли за Босну 1942 г., и то умањено губицима у протеклој години дана.

Наоружање бригаде било је испод просјека, а оскудица у муницији га је још погоршавала (петнаестак пушкомитраљеза, од којих један број талијанских, пушке са по којом десетином метака на борца и слично).

Суочено са овим чињеницама руководство бригаде је процијенило ситуацију, констатовало и одлучило:

— поред свестрано тешке ситуације на терену и у бригади обострано је добро (за поправљање стања на терену и за довођење бригаде у стање борбене јединице) што је бригада упућена на овај терен;

— бригада је задобила тежак ударац бројно (у осипању и погинулим) и морално, те није тренутно у стању да води успјешно борбу и са бројно слабијим непријатељем ако је исти енергичан;

— за морално-политичко учвршћење, физички опоравак и бројно јачање бригаде потребан је најнужнији предах, неупуштајући се у борбе и по сваку цијену спријечити даље осипање;

— бацити се на терен у циљу политичког рада, спречавања организовања четника, подизања морала код становништва, окупљања раније отсутних припадника бригаде и мобилизације нових бораца у редове бригаде — као тренутно најважнији задатак;

— за спровођење ових задатака бригада ће предузети крстарење по цијелом подручју у три групе (по батаљонима), дијелећи и руководство бригаде по тим групама;

— чим се савлада криза, почети енергично акције, прво против четника, а потом и против Њемаца.

Период јуни-јули 1943 године

У духу одлуке бригада је пошла на задатак. Групе су се кренуле средовима из којих је претежно било њихово људство: ка билећком, требињском и столачком. У међувремену стигла су два батаљона из III дивизије са Сутјеске, један црногорски, други далматински (уствари људство је било из више једи-

⁶⁾ Ту је ликвидиран и мајор Пантић који је тек стигао из Лондона са важном функцијом да „са пуним овлашћењима од Врховне команде“ организује четничке снаге за физичко истребљење свих партизана и њихових симпатизера у овом периоду.

ница, али су се ови путем организовали). Први је упућен у Црну Гору, а други у Јужну Херцеговину на просторију Дубровник — Слана — жељезничка пруга, са истим задатком као и остале три групе.

Групе су се пребациле на одговарајуће просторије, али тамо (изузев оне у Столачком срезу) нијесу имале предаха, јер су биле прогоњене од њемачких покретних одјељења (јачине 60—70 људи). Четници су се само за кратко вријеме држали пасивно (вијест о ликвидацији четничког штаба на Обљу била је за моменат међу њих унијела пометњу), али сагледавши снагу бригаде, прешли су у дрске нападе. Наше групе појединачно нијесу могле излазити на крај ни са четницима, те су у неколико чарки претрпјеле губитке, истрошиле муницију и постале још осетљивије за борбе које су их очекивале.

Овакво дејство по групама, поготово кад је оно било неповезано, показало се погрешним (практично је то било цијепање бригаде, што је омогућило непријатељу да је ефикасније напада по дијеловима).

Групе (батаљони) су се постепено оријентисале ка просторији око Стоца и Љубиња, осјећајући да је тамо ситуација нешто повољнија. V батаљон који је већ био тамо имао је кратак предах и одмор.

И овде је дошло до оштријих борби са четницима, које су биле успјешне, јер је пристигао и батаљон са просторије Требињског среза, затим далматински, па билећки. Створена је нека слободна територија, али четници, појачавани са других терена, бројно јачи, иако тучени, опет су се прикупљали и нападали бригаду. У међувремену извршене су двије акције на пругу у Поповом Пољу, чиме се нешто побољшало стање наоружања и муниције.

Период до краја јула окарактерисан је сталном кризом. Батаљони воде одбранбене борбе и минимално се ојачавају, јер није било могућности за мобилизацију бораца у оваквим околностима. У овом периоду најбројнији и најчвршћи били су V и далматински батаљон.

Крајем јула бригада је била у основи оспособљена за офанзивне акције (морално чвршћа, бројно удвостручена, боље наоружана, а четнике већ тукла). Уласком далматинског батаљона у њен састав бројно стање бригаде достигло је 400 бораца.

Борбе у мјесецу августу 1943 године

Почетком августа бригада је била груписана на просторији Храсно — Дубоко, јужно од Стоца, гдје је предузела опсежнију акцију чишћења терена од четника. По заузимању Љубиња бригада разбија четнике и сабија их у гарнизоне Требиња и Билећа, па прелази са истим задатком ка Гацку, док у Јужној Херцеговини оставља партизански одред. Ту долази 24 августа⁷⁾ до првог сукоба са коњичком потјерном групом Њемаца (јачине 70 људи).

Јуришем бригаде (са два батаљона) из засједе код Равнога (источно од Гацка, Њемци су потучени. Непријатељ је оставио 40 мртвих, све наоружање му је заплијењено, а скоро сви коњи побијени или заплијењени. Остатак Њемаца без оружја и са нешто коња умакао је израњаван у гарнизон Гацко. Бригада је била без губитака!

Ово је био значајан преокрет за однос наших јединица према Њемцима и за стицање самопоуздања у сукобу са сваким непријатељем (већ дотада четници нијесу сматрани као дорастао противник).

Бригада је продужила покрет у циљу испитивања просторије за евентуално повезивање са другим снагама НОВ и дејства на комуникацију Невесиње — Трново. Један батаљон се оријентисао на Морине, други на правац Трново — Калиновик, а два на правац Улог — Калиновик. Њемци су осјетили наш покрет, па је дошло до борбе у сусрету 28 августа у рејону с. Обаль. Обострани предњи дијелови отворили су ватру. Наше су чете по свом пристизању убациване у борбу која је трајала око два сата. Њемци су имали повољније положаје, али

⁷⁾ Све акције и борбе које будем додиривао (до новембра 1943) нотиране су у допису Штаба X херцеговачке бригаде V ударном корпусу.

су их наши постепено захватили с бока и с леђа, јуришали на митраљеска гнијезда и ликвидирали поједине отпорне тачке, док их коначно нијесу растројили.

Опет је поражен један њемачки одред сличан оном код Гацка, само јачи. После борбе изабројано је 45 мртвих Њемаца и пао је богат плићен у оружју, муницији, разној спреми и коњима. Ова је група Њемаца бројала око 150 људи, те су снаге биле приближне јачине, али су наши морали одвојити дио снага и упутити у сусрет другој непријатељској колони која је ишла првој у помоћ од Калиновика. И ова колона, видевши пораз прве, брзо је узмакла. И у овој борби бригада, такорећи, није имала жртава (свега четири рањена).

Ове борбе учиниле су преокрет и олакшање у сваком погледу и код бригаде и код становништва. Њемци су се радикално одрекли упућивања брзих покретних одреда и казних експедиција на већу даљину (поновило се само још једном 21 септембра у региону Стоца, јер у Јужној Херцеговини нијесу били доатада потучени). Четници су се почели обазривије удаљавати од гарнизона. Све је ово ишло у прилог успјешнијем развијању политичке активности, мобилизације итд. и тек се сада могло говорити о постојању неке слободне територије.

Као посљедица ефикасног дејства бригаде, крајем августа, дошло је до присне спрете Њемаца, четника и усташа. Све њихове даље акције биле су заједничке и предузимане су јачим снагама.

Од овог периода па даље, током цијелог рата, ниједна херцеговачка јединица на овом подручју није западала у кризу која би довела у питање њену борбену способност и ефикасност (било је само повремене оскудице у муницији).

Дејства у периоду септембар-октобар

Даљи период карактерише се пуном активношћу и сталним успјешним борбама наших снага, што је било праћено бројним јачањем јединица (формирањем нових батаљона и партизанских одреда), солиднијим наоружавањем, замашнијим акцијама (често истовремено на више страна), као и ширењем слободне територије. У даљим дејствима често је непријатељ на цијелом подручју сабијан у поједине гарнизоне, а неке је и напуштао (Љубиње, Вилећа и Гацко повремено су ослобађани, задржавани који дан, седмицу или мјесец, док остали гарнизони — средња мјеста, нијесу ослобађани до завршне фазе). Непосредна осматрања непријатељских гарнизона вршена су мањим снагама, док су комуникације за снабдијевање и везе међу гарнизонима контролисане јачим снагама.

У овом периоду (до 30 октобра), за нешто више од два мјесеца борби, Њемци су имали 630 мртвих (међу њима 16 официра), а бројне губитке су имали и четници који су такође одлучно тучени. Заплијењено је 504 пушке, 66 митраљеза и пушкомитраљеза, 5 топова, 90.700 пушчане муниције, 60 коња (а убијено 90) итд. Посебно је уништено 5 локомотива, 64 вагона (два пуна муниције), 3 камиона и друго. За исти период наше јединице су имале 35 мртвих и један пушкомитраљез уништен. Може се узети да је укупни однос у погинулим износио 30:1 на штету непријатеља.

Читаво подручје, изузев неколико непријатељских гарнизона, одржавано је углавном слободним или полуслободним. То је било омогућено прекривањем цијеле територије партизанским одредима — негдје и минималним, јачине неколико бораца за шире подручје, са задатком да благовремено авизирају намјере или дејства непријатеља, док су бригадни батаљони, а доцније и бригаде водили борбу са јачим непријатељским снагама.

Закључак о дејствима бригаде

Одлука и наређење о упућивању X херцеговачке бригаде на терен Источне Херцеговине показали су се потпуно оправданим. Ова одлука друга Тита далеко је превазишла значај једне овако мале јединице и релативно уске просторије, и показала је широку далековидост Врховног команданта, који је цијенио и сагледавао развој догађаја и правилно реаговао у најтежој ситуацији — у V офанзиви, када се постављало питање физичког опстанка главне групе партије НОВЈ.

Наређење Врховног команданта од 11. 6 1943 г. било је и једино наређење које је добио Штаб X бригаде за период од три мјесеца.

Суштина извршења задатка и његов значај били су, по мом мишљењу, у слиједећем:

1) окончано је интензивно слабљење једне од првоформираних ударних бригада НОВЈ, која је била претрпјела јак ударац у изванредно неповољним околностима, те даље њено задржавање у склопу главне групације није обављавало њену стабилизацију;

2) постепеним опорављањем и јачањем, у процесу извршења задатка, бригада је постала моћан војно-политички фактор у Источној Херцеговини;

3) подручје на коме је бригада дејствовала, над којим је иначе бдио и вршио снажан утицај непријатељ НОБ-е — избјегличка влада у Лондону — постало је сигурно упориште НОБ. Због географског положаја (непосредно за леђе важног отсјека Јадрана), у ситуацији могућих бројних комбинација и планове разних уједињених непријатеља НОБ и Народне револуције, значај овог упоришта јако се повећао;

4) у привременом отсуству других, сличних јединица НОВЈ на овом ширем подручју, бригада је послужила као ослонац нашим новим јединицама које су овамо долазиле са сличним задатком — захватања непосредне позадине осталог дијела Јужног Јадрана (V црногорска бригада, односно III дивизија);

5) по задатку који јој је дат бригада је имала оперативну улогу;

6) бригада је у потпуности извршила наређење Врховног команданта, што је у првом реду и уврстило у ред најбољих јединица НОВЈ, добијајући звање пролетерске бригаде.

Карактеристике дејства бригаде у 1943 години

Период јуни-октобар 1943 године за X бригаду има своје посебне карактеристике које га чине једном цјелином:

— доласком у Херцеговину и током овога периода бригада је била једина наша јединица на овом терену и морала је сама себи наћи ослонац;

— сва сусједна подручја била су без сличних јединица НОБ, те бригада није могла рачунати нити на ослонац, нити на координацију са сусједима (прва је стигла V црногорска бригада, и то половином септембра кад је била на путу за Црну Гору);

— територија на којој је бригада вршила утицај и изводила дејства била је несразмјерно велика за тако малобројну јединицу;

— непријатељ је такође био несразмјерно јачи на цијелој историји;

— веза са претпостављеном командом није постојала (успостављена је тек половином септембра).

Сви су ови елементи мање или више остали исти за цио овај период, те су претстављали његову карактеристику и дали су печат свима радњама и дејствима јединице, као и њеној организацији.

Мобилизација, јачање бригаде, улога партизанских одреда, снабдијевање храном и муницијом, слободна територија, брзина и правци дејства бригаде, покретљивост, наоружање и опрема, будност и обезбјеђење, имали су тијесне међусобне везе и посебне карактеристике. Сви ови проблеми, у комплексном ријешавању, захтијевали су прилагођавање форми борбе условима и са те стране могу се извући поуке.

Слободна територија, партизански одреди и народни одбори

Слободна територија по дијеловима или у цјелини није заштићавана погодном дислокацијом јединица, а још мање држањем положаја према непријатељским гарнизонима, односно могућим правцима доласка непријатеља, већ је у цјелини и по дијеловима штићена у првом реду покретом бригаде. Партизански одреди у овом периоду били су минимални (десетина бораца, или нешто више, за подручје среза), те су више служили као извиђачи и стража која ће авизирати народним одборима опасност, припуцати и обавијестити бригаду најбржим путем о груписању и наступању непријатеља. Бригада је према могућностима брзо пристизала, изненадно ударала и тукла непријатеља. Отуда је и непријатељ у својим покушајима да крене на слободну територију увијек стрепио од изненадног удара бригаде, те му је основна брига била да утврди гдје је бригада, а главна рачуница хоће ли моћи стићи до циља, нешто опљачкати и повући се прије доласка бригаде (ово је био више метод четника него Њемаца, који су били систематичнији у припремама и наступању). Бригада је најчешће благовремено обавијештавана о акцијама непријатеља и скоро увијек се нашла у близини спремна за дејства.

Партизански одреди и народни одборници били су у сталној приправности — у отсуству бригаде. Поред ове улоге, они су ослобађали бригаду највећег терета — бриге о рањеницима. Наиласком бригаде они би рањенике прихватили и лијечили, а у случајевима опасности побринули би се за њихово безбједно склониште. Даље су се старали о исхрани бригаде док је на њиховом подручју, а партизански одред у Јужној Херцеговини повремено би сабрао понешто муниције за бригаду (то је успијевао преко партиских веза у градовима, куповином, акцијама на прузи или другим начином).

Питање мобилизације нових бораца скоро искључиво падало је на одреде. Они су се јачали и чим би порасли за коју десетину, одмах би већи дио бораца упућивали у бригаду и опет се сводили на минималан број. Бригада, у сталном покрету и борби, није била у могућности да се ојачава директно — мобилисањем, јер кратко задржавање на истој просторији није стварало услове за мобилизацију. Ако би у првим данима по доласку у неко место мобилисала људство које затекне, не би од тога било осјетне користи, јер његов квалитет није био на висини. Иако формално ступа добровољно у бригаду, такво људство није довољно припремљено, на се у оштријем сукобу и тежим напорима лако осипа.

Из партизанских одреда бригада би добијала квалитетно људство како у погледу морално-политичких квалитета и пуне добровољности, тако и са дјелимичним борбеним искуствима. Ово је постигано тиме што је теренска партиска организација посвећивала пуну пажњу одредима и мобилизацији људства, што је одред увијек слао у бригаду своје најстарије припаднике — по времену проведеном у одреду, и што руководство бригаде није жалило да упути одличне команданте батаљона или најбоље командире чете на чело ових малих одреда.

Узајамна повезаност бригаде, теренске партиске организације, партизанских одреда и одборника народне власти у задацима, међусобном обезбјеђењу и потпомагању била је остварена у највећем степену. Сви су били под оружјем, будни и увијек у приправности за покрет и борбу, сагледавајући једнако потребу и условљеност и појединачног јачања узајамним потпомагањима. Искуство у овом погледу дало је добре резултате. Бригада се није брзо бројно јачала, али је била стабилна, без негативних осцилација, истичући се високим квалитетом људства, те је и њена укупна снага била велика.

Покретљивост и маневар

Бригада је *покретом* штитила саму себе, посредно се јачала и штитила слободну територију, а у покрету је тукла и непријатеља.

Није било услова да бригада дуже остане на ограниченом простору, па и кад би само о себи водила рачуна, јер би на себе привукла офанзиву непријатеља бројнијег и надмоћнијег, те би тако морала прихватити борбу у најнеповољнијим околностима.

Пошто је непријатељ био далеко надмоћнији, он би своју снагу могао реализовати само ако би у сукобу учествовао са сједињеним снагама. Само изразито већом покретљивошћу бригада је могла да одржава разједињене непријатељске снаге, да га напада по дијеловима и тиме у сукобу оствари сигурну надмоћност.

Чим би бригада испољила велику *покретљивост и офанзивност*, непријатељ је тежио да открије њен правац покрета и да је дочека, групишући истовремено јаче снаге за њено евентуално окружење или хватање у клопку.⁸⁾

Непријатељ је стално тежио да фиксира просторију и вријеме за извршење напада, да групише потребне снаге и да први нападне — што му је ријетко успијевало, а руководство бригаде је као услов за успјешну борбу тражило другу просторију и одређивало вријеме за извршење напада тако да предухитри груписање и напад противника, устремљујући се увијек само на дио његових снага — што је скоро увијек успијевало да оствари.

Карактеристично је, за цио овај период, да није било ниједне непријатељске „офанзиве“ на бригаду. Наиме, он је „офанзиве“ припремао, али их није отпочињао, јер је морао најприје да одреди просторију, тј. да „пронађе“ бригаду, а то није постигавао. Истовремено је непријатељ присуство бригаде свуда осјећао, али је није могао присилити на обрачун по својој вољи.

⁸⁾ Тако, на примјер, у борбама о којима је било ријечи, док су батаљони бригада 28 августа стизали у с. Обал са просторије Гацка и Невесиња, брзо су се груписали Њемци, четници и усташе да би их напали сјеверно од Гацка (борбе 31. 8 и 1. 9). Или 24/25. 9. бригада је нападала Равно на жељезничкој прузи, а Њемци и четници су се брзо прикупили са ширег подручја и извршили напад (борбе 25 и 27. 9). Или, било је довољно задржавање бригаде непуна два дана на простору Ситнице — 25 км с.з. од Билећа — па да Њемци јаким снагама, уз помоћ четника, изврше груписање и уже опкољавање (борбе 11. 11.).

Бригада је штитила врло велику просторију, прилично комуни-
кативну, иако је имала надмоћнијег непријатеља по гарнизонима, ко-
јих је било 7—8, доста повољно распоређених. Но и ван овога подручја
бригада је у неколико наврата дејствовала против четника, било да
их предупреди у организовању и груписању (Бањани, Вилуси), било да
сузбије њихову интервенцију (случај од правца Калиновика, према
Гаццу).

Дејство по *унутрашњим правцима*, које је имало својих особе-
ности, било је перманентно. Изузев почетног периода, бригада је деј-
ствовала груписано све док се није ојачала на седам батаљона (октобра
мјесеца). Искуство је показало да се *јединица не смије цијепати* ако
њени дјелови нијесу у стању да туку локалне снаге непријатеља, те
у таквим случајевима маневар губи значај. Онај који води курс да
само избјегавањем сукоба очува своје снаге за дужи период, не тра-
жећи погодан моменат за напад, тај упропашћава јединицу и води је
сигурном поразу. Руководство бригаде брзо је уочило ове опасности
и отклонило их групишући снаге и усвајајући курс офанзивног
дејства.

Покретљивост јединица, а нарочито индивидуална покретљивост
бораца пјешака на оваквом подручју, више него ма гдје друго, даје
у борби ванредне предности. Мислим да су ту покретљивост остварили
херцеговачки батаљони и бригада као цјелине на начин коме је тешко
наћи примјера. Иако је бригада била нарасла на седам батаљона, она
је до краја остала слободна од сваког баласта и способна да моментано
крене и дејствује у сваком правцу. Руководство бригаде, штабови
батаљона и сви борци сагледали су значај покретљивости и давали су
јој предност над свим осталим елементима (удобности, исхране, тежем
наоружању и сл.).

На основу свега реченог у погледу покретљивости и маневра
могу се извући ови закључци:

— Без велике покретљивости јединице и појединаца знатно се
умањује успјешно дејство на красу, и њен недостатак је чешће разлог
тешком поразу.

— Први је услов за остварење покретљивости минимално лично
оптерећење борца; све што није борбено у најбуквалнијем смислу, то
претставља баласт и омета покретљивост и маневар те га треба уклони-
ти; покретљивост се не смије угрозити другим потребама (наору-
жањем, предметима удобности и сл.).

— За дејство на красу најпогодније су лаке, енергичне и извје-
жбане пешадиске јединице.

— Број људства у нижим јединицама треба формацијом ограни-
чити, а број нижих јединица повећати. Овим се постиже да виша је-
диница буде гипкија, покретљивија и способнија за маневар.

Маневар покретом испољава се у свима видовима борбе, због
услова терена и ефикасног дејства (мора се непријатељ добро видјети
и примаћи му се). Зато, уколико постоје неборбени дијелови мање по-

кретљиви, нужно их је дубље повући у позадину, да се не би маневар спутавао заштитом ових дјелова.

— Дејство главним снагама мора бити брзо и енергично, тежећи краткотрајном обрачуну с противником.

— Да би се маневар прилагодио објекту (а сталан објекат је непријатељ и најосјетљивија мјеста његовог борбеног поретка), треба редовно примјењивати бочна дејства и дејства у позадину, за шта ће увијек бити могућности.

— Партизанска дејства, засједе и инфилтрације на красу долазе до најпунијег изражаја.

— Најпогодније груписање снага код нижих јединица треба да је такво, да главнина буде у резерви а мањим дјеловима да се држи додир и води борба са непријатељем док се не утврде његова снага, распоред и намјере.

— Правилно користећи терен, покретљивост и изненађење, квалитет трупе највише ће доћи до изражаја и моћи ће да се истави на супрот броју и ватри противника.

— Начелно, треба маршевати у колонама, а дејствовати по мањим групама. Иако покрет стално прати сва дејства, умјешним старјешинама људство се неће замарати прекомјерно.

— Одбрана без маневра покретом исцрпљује, доводи до већих губитака, везана је са великим утрошком муниције и сл., те је не треба примјењивати.

— Сусретна борба доноси најбоље резултате познаваоцу терена и даје му све предности у погледу маневра покретом и брзог дејства.

— Борба прса у прса овде је нормална појава. Све етапе напада сливају се најчешће у једну — јуриш.

— Одлијепљивање од непријатеља на красу не причињава тешкоће.

— Преко мјере исцрпљеној јединици по сваку цијену треба створити услове за неопходан предах. При томе у току постепеног опорављања треба је уводити без одгањања у лакше борбе, обезбјеђујући сигурне почетне успјехе. То је пут њеног челичења.

Обезбјеђење и мјере опрезности

У оваквим условима није била довољна само покретљивост да би се бригада сачувала од удараца и тукла надмоћног непријатеља, већ је морала да се *широко обезбјеђује* и што више осматра да би сачувала иницијативу у дејствима. Улогу ових дубоких предњих и бочних осматрајућих и обезбјеђујућих дијелова и заштитница — било то на маршу, одмору или у борби — вршили су најчешће одреди, а у најужој околини мањи дијелови бригаде. Притом, док је на једном мјесту нападала непријатеља, бригада је предвиђала и припремала скок за напад на непријатеља који се групише на другом мјесту.

Искуство је показало да ће обезбјеђење имати успјеха ако се буду предузимале посебне мјере опрезности као што су:

— размјештај јединица подесити тако да се могу узајамно потпомоћи уколико дође до изненадног непријатељског напада;

— дневно пребивалиште напуштати, а нову просторију за размјештај благовремено извидјети;

— тајност покрета у свакој прилици сачувати; прикривено маршевати, било под заштитом ноћи или повољног терена;

— дању користити осматрање са узвишица и истурање засједа у прикривеним зонама које би могле послужити за спречавање неопаженог прикрадања непријатеља; ноћу је корисно ослушкивање поред стазе (стражар или засједа направе гомилице од камења на стази тако да их пролазник не може мимоићи, те њиховим рушењем скрене пажњу осматрача);

— увијек рачунати на потребу изненађења непријатеља, те увијек имати у плану и припремити изненадни напад (по мјесту и времену) на непријатеља. Овим ће се јединица и сама сачувати од изненађења, те зато ова мјера претставља основу успјешног дејства на оваквом красу.

Познавање земљишта, дејство артиљерије и командовање

Познавање земљишта на подручју краса је неопходно свима — од борца па до највишег старјешине који командује дејствима на красу. Процјена земљишта по карти од незнатног је значаја, и може имати важност само за познаваоца земљишта. Кроз детаљно познавање земљишта пружа се могућност свима старјешинама и борцима да испоље своје квалитете, те оно за све претставља основни услов за ефикасно дејство у борби. За њега су везана и у њега уклопчана питања: снабдијевања, наоружања, формације, облика маневра, груписања снага, брзине и ефикасности дејства.

За рјешење овога проблема је најбоље ако, у првом реду, јединице за дејство на овом подручју буду састављене од људства са подручја краса. Поред тога, јединица се мора прије увођења у борбу детаљно упознати са тереном, а мјештанин водич не смије се заборавити.

Ноћ, временске непогоде, врлети, слаба прегледност и комуникативност, оскудица у води и бројне ћуди и невоље које крас у себи скрива, најбољи су савезници доброг познаваоца земљишта. Ко буде олако прелазео преко ових особености, неизбјежно ће доживјети пораз.

Искуство из борби херцеговачких јединица показало је да дејство артиљерије на овоме красу није онако ефикасно како се то често уопштава.⁹⁾

⁹⁾ ... „артиљерија наноси веће губитке него на маневарском земљишту“ — види књигу В. Колба „Борбена дејства на красу“, страна 33 и 60. То се може сасвим односити на зелени крас гдје је слој земље која десетина сантиметара (а онда крашка стијена) или на брисани каменити простор. Такво тло је непогодно за упопавање (и немогуће без специјалних алата и експлозива), а заклона нема, те су губици од артиљерије нормално већи него на маневарском земљишту.

Насупрот томе, ово подручје најчешће нуди ванредну заштиту од дејства артиљерије. Није потребно укопавање, а редовно природну заштиту пружају стијене разне висине које стрче из тла. Често је стријелац заштићен са сваке стране, те за њега главну опасност претставља директни погодак.

На основу искустава из борби на овоме подручју може се слободно тврдити да су дејства артиљерије, па и авијације, овдје далеко мање ефикасна него на маневарском терену.

У погледу *командовања*, из борби херцеговачких јединица могу се извући ова искуства:

— У оваквим дејствима командовање може бити најмање централизовано; и најниже старјешине, па и борци, морају бити самостални, иницијативни, смјели и умјешни.

— Наређења су и нижим старјешинама често више инструктивна и директивна него конкретно детаљисана (подаци о непријатељу су редовно неизвјесни и његов распоред недовољно фиксиран, а брзи обрти су могући и у току борбе, те је прецизирање осјетљиво и сумњиво). Будност је увијек корисно нагласити, а општа ситуација и идеја маневра треба да буду свима што више познати.

— Лични примјер старјешина свих степена дјелује одлучујуће, више него у другим условима. Непосредан додир у току борбе, правилан однос, умјешност и смјелост (ако треба и поклик) свјестрано надокнађују детаљисање у наређивању.

Наоружање и опрема

Заплијењена тежа оруђа или друга борбена средства редовно су уништавана или повлачена на безбједнија мјеста. Тешка оруђа нијесу задржавана у јединици, прво, зато што су спутавала покрет, друго, што је питање снабдијевања муницијом било нерешиво и, треће, што се њихова ефикасност није довољно цијенила.

Снабдијевање муницијом редовно је било од плијена поражених Њемаца (од поражених четника увијек је било сиромашно). Повремено би бригада појачавала јужни херцеговачки одред и нападала посаде на жељезничкој прузи или жељезничке возове и на тај начин ублажила оскудицу у муницији.

У погледу наоружања и опреме могу се извући ови закључци:

— За наоружање батаљона на овом терену најбоље одговара оружје које борци могу носити, чиме се и у нападу и одбрани не ограничава максимална покретљивост појединаца и јединице. Пук може придавати артиљериска оруђа и бацаче батаљону само ако задатак и терен захтијевају и дозвољавају њихову корисну употребу.

— На оваквом красу само је блиска ватра ефикасна, њу остварује аутомат, ручна бомба, ручни минобацач, пушка, пушкомитраљез и митраљез; нож на пушци и лични пионирски алат сувишни су.

— За обућу су најповољнији „гумењаци“ (опанци са гуменом потплатом), евентуално са глежњацима. Гојзерице уопште не долазе

у обзир, а и ципеле са гуменим ђоном не могу се равнати са гумењацима. Код кожних ципела се цио горњи дио врло брзо цијепа, а дјелично ограничава гипкост у глежњу.

— Што се тиче одјеће, она треба да је лакша, али ни љети не долазе у обзир кратке панталоне.¹⁰⁾ Драче, кукрице и оштро камење на сваком кораку би наносили огреботине и повреде по цјеваницама и кољенима.

Снабдијевање, транспорт и плијен

Оптерећеност борца, као што смо напоменули, била је минимална. Нијесу се борци грабили за добре гојзерице, ћебе, нож за пушку, какав пионирски алат, резерве за пресвлаку и сл. Сваки је упирао очи на муницију, коју ручну бомбу, скромну и лаку одјећу и обућу, и, евентуално, шаторско крило, тежећи да у торбици има парче хлеба и меса као резерву за сваки случај.

Јединице нису имале товарних грла ни наоружања које не би могли борци носити. Коморе такође није било. Ниједан јахаћи коњ није био у саставу бригаде, сем мањег броја за рањенике, који су коришћени за њихов транспорт у безбједнију зону.¹¹⁾

Бригада и сви њени дјелови били су у најбуквалнијем смислу пјешадиски. Овакав курс био је израз искуства и сазнања да је то прва гаранција успјеха било у ком виду борбе, а никако израз оскудице у тим предметима и опреми. Плијена је било прилично, а и могућности набавке, али свако је гледао на сврсисходност наоружања и опреме. Гојзерице и чизме борци су одмах мијењали за „гумењак“ или домаће опанке (редовно са сељацима, а евентуално и са рањеницима), шаторско крило је имало предност над шињелом (изузев зимских дана и у Сјеверној Херцеговини), а ћебе се уопште није цијенило. Заплијењени дивни јахаћи коњи великодушно су поклањани старјешинама, а ови су то чинили даље док поклони не стигну код најстаријих руководилаца, који би их дијелили народним одборима и појединим домаћинима.

Други трофеји и разноврсни плијен, који се нијесу могли прилагодити оваквој покретљивости јединица, уништавани су или препуштани становништву. То је имало двоструко позитиван ефекат: борбена јединица ослобађала се радикално свега што би умањивало њену покретљивост, а становништво је то примало најпозитивније: „кад бригада има даје нама, а кад је нашој војсци потребно, онда ваља да јој сви помогнемо“.

¹⁰⁾ Види В. Колб, „Борбена дејства на красу“, стр. 60.

¹¹⁾ За брзину дејства и покретљивост наших јединица карактеристичан је дио извјештаја о сусретној борби 21 септембра „послије борбе од 2 минута остало је на бојном пољу 13 мртвих Њемаца, од којих један официр, заробљено 10, а остатак без капа и капута побјегао за Столац остављајући за собом крвави траг... ..Код нас један лакше рањен...“

И то је утицало да *исхрана јединица* на терену никад није задала озбиљније бриге, нити политички негативно утицала на однос становништва према војсци.

Курс покретљивости, нарочито борбених дијелова, и даље је био увријежен у навике и тежње свих јединица. У доцнијем периоду за крупнију јединицу и њене разне дијелове и службе, поготову кад је слободна територија стабилизована, било је неопходно стварати и снабдјевачке органе и транспорт, као и уводити теже наоружање и слично, али је томе била тако дага мјера да то практично није умањивало покретљивост о којој је било ријечи.

Предности херцеговачких јединица у борбама са Њемцима на овом подручју

У борбама са Њемцима на овом подручју херцеговачке јединице су имале и извјесних предности, као што су:

— познавање земљишта и спретно кретање по њему. Наше јединице имале су веће губитке од четника него од Њемаца, иако су ови први били далеко слабији у погледу наоружања, морала и упорности у борби, али су могли користити изненађење, јер су познавали земљиште и посједовали спретност у кретању;

— лакша опрема сваког појединца, док су Њемци најчешће били жртва своје опремљености, јер су, поред ранца, носили и тешке гојзерице које су их замарале више тиме што се клизају и неприлагођавају тлу него својом тежином. (Оне су их откривале у ходу — на коју стотину метара — батом који је лако примјећивао изоштрени слух наших опрезних претходница);

— херцеговачке јединице биле су способне и извјежбане да у сваком моменту, без припрема, учине покрет и ступе у дејство у било ком правцу при чему им никакав терен није претстављао препреку;

— снабдијевање у погледу исхране вршено је из мјесних средстава, док су Њемци имали комору те су морали и покрете да усмјеравају правцима на којима је било могуће снабдијевање. Сем тога, дио снага морали су ангажовати за опслуживање, а дио за обезбјеђење неборбених дијелова, што је у цјелини њиховим јединицама умањивало маневарску способност.

Тешка оруђа са бојном комором, која су Њемци посједовали, имала су сличне недостатке који се нијесу могли неутралисати или оправдати корисношћу ефекта крчења пута и подршке сопственој пјешадији.

Обавјештајна и извиђачка служба херцеговачких јединица имала је објективне основне предности. Непријатељ је осматран у гарнизонима од стране симпатизера Ослободилачког покрета, чланова СКОЈ-а и Партије, и сва запажања долазила су штабовима јединица линијом Партије или преко теренских-партизанских одреда. Покрети непријатеља у ма ком правцу били су такође праћени и обавјештења достављана нашим најближим штабовима. Недостатак наше обавје-

штајне службе био је што није продирала у документацију непријатеља и идентификацију његових јединица. Такође је била недовољно стручна да би могла осматрањем и расположивим подацима дати вјерљиву слику непријатеља. Подаци су закашњавали и тактички били скоро неефикасни (због немања радиовезе).

Њемци су имали податке о нама (четници су им били на услузи), али су тактички изненађивани нашом покретљивошћу и прикривеним покретима. Што се тиче партизанских одреда, непријатељ их је видио свуда, и то више него што су стварно постојали.

Најзад, резултати у погледу обостраних губитака говоре да је непријатељ био убједљиво тучен. Губици у мртвима на штету Њемаца били су просјечно 40:1, а четника 10:1. Што се тиче губитака у наоружању, бројним борбеним средствима и другој опреми и материјалу, однос је био далеко тежи по непријатеља. Уствари, губици херцеговачких јединица у наоружању и другом толико су ништавни, да их не треба узимати у обзир.

Мислим да је у овом периоду код херцеговачких јединица дошло до изражаја, као ријетко гдје, прилагођавање условима, максимално коришћење свих повољних околности (терена, квалитета људства, слабости непријатеља и сл.), брзо сагледавање свих могућности и отклањање пропуста без тежих последица. Основну идеју садржану у задатку бригаде — „чврсто стати на тло Херцеговине“ — руководство бригаде и теренска партиска организација стално су имали на уму, дослиједно се борили за њену пуну реализацију и нашли путеве и снаге да је остваре.